

J. PIETRUSZYŃSKA

Parki Warszawy i jej okolic.

Le parcs de Varsovie et de ses environs.

III.

Ogród Saski pod względem dendrologicznym.

Le Jardin de Saxe au point de vue de la dendrologie.

Wstęp.

Niniejsza praca jest trzecią w szeregu opracowań parków i ogrodów Warszawy pod względem dendrologicznym, zapoczątkowanym przez dr. Romana Kobendzę.

W pracy starałam się oznaczyć wszystkie drzewa i krzewy Ogrodu Saskiego, zaznaczając ważniejsze okazy liczbami na załączonym planie. Stwierdzić muszę, że przy opracowywaniu materiału napotkałam nieprzewidzianą trudność oznaczania mieszańców w obrębie rodzajów *Spiraea* i *Lonicera*. Krzewy te bowiem tworzą wiele odmian bardzo do siebie zbliżonych, dających się wyróżnić tylko w okresie kwitnienia, w Ogrodzie zaś Saskim, skutkiem znacznego zacielenia i częstego cięcia, krzewy te często wcale kwiatów nie wydają.

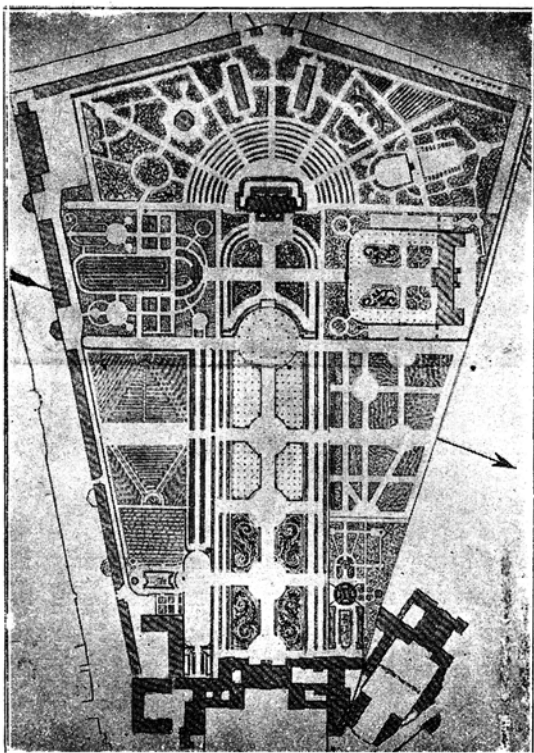
Na tem miejscu składam serdeczne podziękowanie Panu Profesorowi Dr. Sewerynowi Dziubałtowskiemu za udzieloną mi pomoc w toku pracy, Panu Dr. Romanowi Kobendzy za cenne rady i wskazówki przy opracowywaniu materiału oraz Panu Dyr. Leonowi Danielewiczowi za łaskawe zezwolenie mi na zbieranie gałązek do oznaczania.

I.

Rys historyczny.

Zawiązkiem dzisiejszego Ogrodu Saskiego był niewielki ogród założony w roku 1657 na gruntach Starostwa Warszawskiego przez

Wielkiego Łowczego Koronnego Felicjana Morsztyna. Ustawą rządową z roku 1673 posiadłość ta została odłączona od dóbr Starostwa. W dalszych latach część obszaru, wraz z pobudowaniami klasztorem i szpitalem dla umysłowo chorych w południowo-wschodnim kącie dzisiejszego ogrodu, objęli OO. Bonifratrzy (r. 1666). W roku 1713 August II Sas zakupił cały ten obszar oraz przyległe posiadłości: Sapiehów, Lubomirskich, Potockich, Tarłów i Rupniewskich. Część budowli połączona i przemurowana stworzyła ówczesny pałac Saski z oficynami, ciągnącymi się aż do dzisiejszego Krakowskiego Przedmieścia. Pozostałe budowle stopniowo znoszono, zakładając na ich miejscu ogród, dorównywujący niemal rozmiarami dzisiejszemu. Ogród ten, wykonany według planu budowniczego królewskiego Pöppelmann'a, zakładano 14 lat, nadając mu symetryczny styl francuski. Głównym wykonawcą planu był pierwszy ogrodnik królewski Schultz. Dnia 27 maja 1727 roku ogród został otwarty dla publiczności. Niedostępna była tylko część przyległa do pałacu, gdzie na wzór ogrodów monarszych, po obu stronach pałacu założono

Ryc. 1. Plan Ogródu Saskiego z r. 1762. Styl francuski.

dwa ozdobne ogródki: po prawej ogród królowej, po lewej — króla. Publiczność miała wejście do ogrodu przez główne drzwi sieni pałacowej i przez wielką żelazną bramę, stojącą w miejscu zbiegu dzisiejszych ulic Granicznej i Żabiej. Od bramy tej, wystawionej w roku 1724, pochodzi nazwa placu „Za żelazną bramą“. Ogród przecięty był trzema prostymi alejami: środkową i dwiema bocznymi, które mimo zmiany stylu ogrodu w późniejszym czasie zachowały się do dzisiaj; zdobiły go bukszanowe szpalery oraz wiele połączanych posągów.

Za Augusta III wygląd ogrodu zmienił się znacznie. Załączona kopia fotograficzna planu ogrodu z 1762 roku (ryc. 1) przedstawia ogród w najświetniejszym jego stanie za ostatnich lat panowania Augusta III. Z planu tego widać, że mimo podziału ogrodu na kilkanaście części, z których każda ześrodkowuje wszystkie uliczki, aleje i szpalery przy jakimś budynku, cieplarni lub altanie, ogród w całości symetrię swą zachował. Symetria francuska z wolna zaczęła ustępować stylowi angielskiemu, wprowadzającemu ulice krzywe lecz mało kręte, obejmujące przestrzeń dużemi łukami, przebiegającymi w różnych kierunkach. Stosownie do panującej mody zaprowadzono wysokie szpalery z lip, kasztanowców i grabów strzyżonych w linje proste lub krzywe z wystrzyżonymi niszami, pasażami, amfiteatrami; trawniki ozdobiono rabatami kwiatowymi. Zastąpiono też niektóre ze złożonych posągów nowymi, w stylu barokowym. Zmiany te upodobniły Ogród Saski do ogrodu Wersalskiego. Z końcem panowania Sasów ogród widocznie chylił się do upadku. Król Stanisław August, mając swą nową siedzibę w Łazienkach, o Ogród Saski mniej dbał.

Po przejściu Warszawy pod panowanie pruskie król pruski, przez układ z dworem saskim, nabył dnia 1 kwietnia 1797 r. na rzecz skarbu Królestwa Polskiego pałac wraz z ogrodem. Odtąd też ogród zaczął się dźwigać ze swego upadku. Całkowicie jednak dźwignięto ogród Saski dopiero w r. 1816, przekształcając go według planów słynnego wówczas ogrodnika puławskiego Sauvage'a, któremu Ministerstwo Spraw Wewnętrznych pracę tę powierzyło. Głównym wykonawcą planu Sauvage'a był Jan Strobel. Odtąd datuje się gruntowne przekształcenie Ogrodu Saskiego. Zmieniono ostatecznie styl z francuskiego na angielski, wytknięto nowe aleje, splantowano pagórki, posadzono nowe drzewa i nowe porobiono klomby. Zniesiono też dawne z czasów saskich pozostałe budynki jak: cukiernię, oranżerję, budynki gospodarcze od ulicy Królewskiej, Granicznej, Targowej i Żabiej, oraz powiększono obszar ogrodu, włączając w całość ogródki boczne, dotąd oddzielone sztachetkami. Natomiast część ogrodu od strony Żelaznej Bramy poświęcono na powiększenie placu targowego między ówczesnym pałacem Lubomirskich, a bramą ogrodu, cofając ją w głąb na miejsce dzisiejsze i znosząc oficyny do niej przyległe.

Z dniem 1 stycznia 1921 r. Ogród Saski przeszedł z pod nadzoru Komisji Budowli Korony, pod zarząd Komisji Spraw Wewnętrznych i Policji. Ze sporządzonego wówczas spisu odbiorczego dowiadujemy się o założeniu w tym czasie 37 nowych skupin. Starych drzew różnych gatunków, głównie kasztanowców, lip i klonów zanotowano 840 sztuk; razem liczył ogród 6.985 drzew ozdobnych. Z drzew owocowych za-

notowano 29 grusz, 1 orzech włoski i 1 wiśnię czarną. W roku 1824 sprowadzono do ogrodu z Jabłonny 150 topoli balsamicznych (*Populus balsamifera* L.), a z Wilanowa 30 sztuk grochodrzewu (*Robinia pseudo-acacia* L.) i 20 sztuk wierzby babilońskiej (*Salix babylonica* L.). Te ostatnie jednak, nie będąc chronione, wymarły. Z drzew i krzewów sadzono trzmielinę, szakłaki, kalinę, czeremchę, głogi, leszczynę, kruzynę, brzezinę, jałowce, modrzewie i świerki. Wszystkie te rośliny sprowadzono nie ze szkółek, lecz z okolicznych lasów. Trawniki zostały okolone barjerkami, stare, spękane drzewa ujęto w drewniane dyby. Ważną też inowacją było założenie przy ogrodzie małej szkółki drzew i krzewów różnego rodzaju, co pozwoliło uniknąć zakupywania ich w lasach. Projekt upiększania ogrodu przez wykopanie po obu jego stronach sadzawek, jako zbyt kosztowny, zredukowano do wkopania w klomby kwiatowe drewnianych naczyń z wodą dla ptactwa.

W roku 1834 Ogród Saski oddano pod nadzór komisarzowi cyrkułu, w następnym zaś roku całkowity zarząd ogrodu przeszedł do Dyrektora Ogrodu Botanicznego prof. Szuberta. W czasie jego kadencji ogród zyskał jedną z najpiękniejszych swych ozdób. Kupiec Jan Skwarcow, wypełniając warunek na jakim w r. 1837 nabył od Zarządu Wojennego zrujnowany wówczas Pałac Saski, zburzył go, a wystawił na jego miejscu według planu Adama Idźkowskiego ozdobną, piętrową, koryncką kolumnadę na arkadach i dwa skrzydła pałacowe. Od tej pory pałac wraz z kolumnadą stoi bez żadnych zmian. Z rokiem 1841 zarząd ogrodu z rąk dyr. Szuberta przechodzi do Rady Stanu Brujewicza, pełniącego tę funkcję bezinteresownie. On to, chcąc zwiększyć dochody z Ogrodu Saskiego, zaprowadził sprzedaż kwiatów, trawy i owoców. Sprowadził też z Wiednia znaczną ilość roślin w celu rozmnożenia ich i przygotowania do sprzedaży; większość ich jednak została zniszczona przez ówczesnego ogrodnika Budzyńskiego, nie posiadającego odpowiedniego przygotowania. Wówczas Brujewicz na miejsce Budzyńskiego sprowadził ogrodnika z Wiednia Piotra Hosera. W tym czasie Rada Administracyjna zawarła nader korzystną umowę z kupcem warszawskim Janem Flatau, zezwalając mu na założenie w ogrodzie na tyłach oficyn od ulicy Granicznej Instytutu Wód Mineralnych. Po latach 20 Instytut przejść miał na własność ogrodu. Budynek ten, zbudowany na wzór łaźni Dyoklecjana według planu Henryka Marconiego, stanowi do dziś ozdobę ogrodu. Wzamin Flatau zobowiązał się wystawić w ogrodzie dużą, murowaną szklarnię o dwóch oddziałach, mnożarnię i domek dla ogrodnika. Zatem Piotr Hoser miał do rozporządzenia budynki ogrodnicze, które też zaraz wypełnił dużą ilością roślin szklarniowych, co uwidacznia spis sporządzony przy jego ustępowaniu.

Dnia 1 stycznia 1849 r. Rada Administracyjna wyłączyła ogród z pod administracji skarbowej i powierzyła władzom miejskim.

W roku 1854 w ogrodzie zaszły nowe zmiany: przy wejściu do ogrodu od strony Placu Saskiego wystawiono duży wodotrysk, a od strony ulicy Niecałej wykopano sadzawkę i z wybranej ziemi na którego szczycie zbudowano według planu Marconiego zbiornik wody, będący architektonicznie kopią świątyni w Tivoli. Założenie jednak projektowanej sadzawki okazało się niemożliwym; woda wsiąkała, zalewając piwnice sąsiednich posiadłości. Wobec tego założono na tem miejscu klomby kwiatowe, po środku zaś na wzniesieniu wodotrysk. W latach następnych zarząd ogrodu zmienił się znowu. W roku 1856 ogród został oddany pod zarząd Magistratu, w następnym przeszedł pod zarząd naczelnika straży ogniowej. Około r. 1866 w ogrodzie od strony ul. Królewskiej założono szkółkę drzew i krzewów na obsadzenie skwerów miejskich. W roku 1864 Magistrat utworzył Radę Gospodarczą Ogrodów Miejskich, zatem i ogród Saski przeszedł pod jej kierownictwo. Wobec rozporządzenia przez Radę dosyć znaczną sumę pieniędzy w Ogrodzie Saskim przybyły nowe krzewy, klomby otoczono nowymi barjerami, we wgłębieniu po sadzawce założono nowe kwietniki i wodotrysk w kształcie łabędzia. W roku 1870 wybudowano na trawniku od strony pałacu Zamoyskich Teatr Letni, budynek drewniany według planów Al. Zabierzowskiego, a w r. 1874 przemurowano cieplarnię, mnożarnię i okrągłą oszkloną przystawkę według planów J. Ankiewicza i zmieniając odpowiednio drogi koło teatru i nowej bramy. Wobec późniejszego zaniedbania ogrodu, prezydent miasta utworzył komisję pod przewodnictwem Rady M. Sąchockiego, której zadaniem było doprowadzenie ogrodu do porządku. W skład tej komisji wszedł specjalista H. Cybulski. W latach 1866—67 ogród oczyszczono, trawniki od ul. Królewskiej obsadzono drzewami iglastymi w liczbie 150 oraz przeprowadzono drogę od owocarni do bramy od strony kościoła ewangelickiego. Do ważnych ulepszeń należy zaliczyć przeprowadzenie wodociągów w ogrodzie. Wprowadzono też okalanie trawników niskostrzyżonymi żywopłotami z ligustru. W roku 1878 do dołu przeznaczonego na sadzawkę, po wyłożeniu boków gliną i ziemią, oraz wybrukowaniu dna, napuszczono wody. W tym samym roku miejsce ogrodnika głównego obejmują Franciszek Szanior. Wówczas to ogród, obsadzony dotąd najpospolitszymi drzewami i krzewami, zyskuje sporo drzew ozdobniejszych, sadzonych na trawnikach głównie jako solitery. W roku 1894 ogród zyskuje jeszcze jedną szklarnię żelazną, tak zwany „ogród zimowy“. W roku 1899 ogród od strony ul. Żabiej plac o pow. 8377 m kw., oddając go Komitetowi Ogrodów Dziecięcych Wilhelma Elisa Rau'a. Lata 1907—1909 przyniosły ogrodowi zmianę oświe-

tlenia z naftowego na elektryczne. Franciszek Szanior wprowadził też pierwsze efektowne podsadzanie skupin bylinami, powszechnie teraz stosowane. W roku 1911 stanowisko głównego ogrodnika objął Stanisław Rutkowski. Za jego kadencji (r. 1912) założono centralne biuro ogrodów miejskich i umieszczono je w sąsiedztwie domu głównego ogrodnika w przerobionym budynku dawnej mleczarni, oraz przy tych budynkach od strony Instytutu Wód Mineralnych założono oddzielny ogródek. W roku 1918 Ogród Saski wraz ze wszystkimi rzeźbami, kompasem, wodotryskiem, rezerwoarem i Instytutem Wód Mineralnych został zakwalifikowany przez Departament Sztuki i Kultury

do inwentarza zabytków. W roku 1921 miejsce zmarłego St. Rutkowskiego zajął Leon Danielewicz, który do dziś stanowisko to zajmuje. W latach 1925—26 przeprowadzono w ogrodzie niwelację dróg i urządzono nowe boisko dla dzieci od strony ul. Królewskiej na przestrzeni 4.118 m kw.

W roku 1925 pod kolumnadą pałacu wzniesiono grobowiec „Niezanego Żołnierza“ i oddano go w roku następnym pod opiekę Zarządowi Ogrodu Saskiego. W roku 1927 wzniesiony został w ogrodzie od ul. Fredry w pobliżu sadzawki stylowy parterowy budynek przez chrześcijańskie Tow. „Kropla Mleka“.

Rys. 2. Kamień pamiątkowy ustawiony w 200-setną rocznicę otwarcia Ogrodu Saskiego dla publiczności.

Dnia 27 maja 1927 roku Ogród Saski obchodził 200-setną rocznicę otwarcia go dla publiczności. Rocznicę tę obchodzono uroczystie i dorzucono ogrodowi jeszcze jedną pamiątkę, ustawiając na zboczu pagórka od strony sadzawki wielki kamień pamiątkowy z odpowiednim napisem (patrz ryc. 2). W ciągu lat ostatnich w ogrodzie większych zmian nie było. Nadal stosuje się podsadzanie skupin bylinami jak: *Delphinium*, *Irys*, *Paeonia*, *Aster perennis*, barwne odmiany *Phlox decussata*, *Rudbeckia*. Na miejscach wypadłych drzew, czy krzewów sadi się nowe, możliwie te same gatunki. Zarzucono też, stosownie

do panujących prądów, obsadzanie klombów roślinami o dużych pojedynczych kwiatach, sadząc skupienia roślin o kwiecie drobnym jak: *Begonia semperflorens*, *Pelargonium*, *Campanula* i inne.

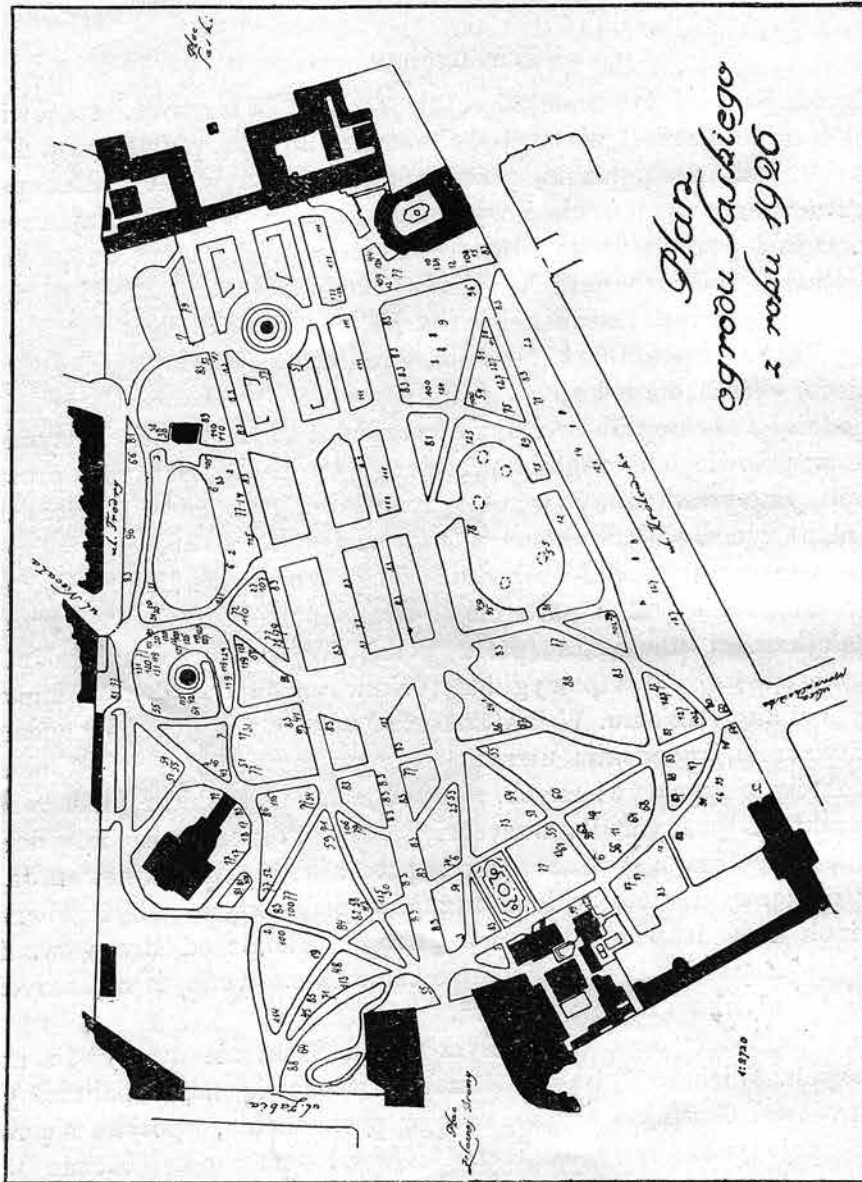
II.

Opis ogólny.

Ogród Saski leży mniejwięcej w środku Warszawy, stanowiąc ogniwo, łączące starszą jej część północną z nowszą, południową. Zajmuje on 16-hektarową, płaską przestrzeń, którą ożywiono przez usypanie sztucznego wzniesienia i wykopania stawu w północnej części ogrodu. Ogród posiada formę równoramiennego trójkąta ściętego, o podstawie dłuższej od strony zachodniej. Oś tego trójkąta stanowi główna aleja ogrodu, prostopadła do kolumny pałacowej i dzieląca ogród na części: północną i południową. Po obu stronach aleji głównej ciągną się dwie nieco węższe aleje boczne, równoległe doń w części wschodniej, w zachodniej zaś stopniowo i symetrycznie się zbiegające. Wszystkie te aleje w połowie ich długości przecina prostopadle niewielki, prostokątny plac, przedłużony w obie strony ciągnięciami się uliczkami (patrz plan) ryc. 3. Wytworzone w ten sposób kwatery, dla których przyjmę nazwy: północno-wschodnia (I), północno-zachodnia (II), południowo-zachodnia (III) i południowo-wschodnia (IV), pocięte są węższymi alejkami i uliczkami (patrz plan). W kwaterach zachodnich tworzą one sieć gęstą, a powyginane łukowato, odpowiadają charakterem stylowi angielskiemu. W kraterach zaś wschodnich jest ich znacznie mniej i wzorem francuskim utrzymane są w liniach prostych. Całości brak efektów perspektywicznych, spowodowanych brakiem przestrzeni, tak charakterystycznym dla wszystkich starych ogrodów śródmiejskich. Wrażenie to potęgują jeszcze stare, potężnie rozrosłe drzewa. Jako punkty o szerszym nieco widoku zaznaczę perspektywę aleji głównej, oraz widok na sadzawkę i budynek „Kropla Mleka“ od strony wzniesienia i na sadzawkę i wzniesienie ze zbiornikiem wodnym na szczycie, od strony budynku „Kropla Mleka“.

Pod względem dendrologicznym Ogród Saski nie należy do najciekawszych. Większość drzew i krzewów stanowią najpospolitsze gatunki krajowe. Gatunki rzadsze, obcego pochodzenia, spotyka się rozproszone pojedynczo w trawnikach. Aleja główna i obie boczne wysadzone są kasztanowcami zwykłymi i różowo kwitnącymi (*Aesculus hippocastanum* L. i *A. rubicunda* Loisel.). Są tu też wmieszane i inne gatunki jak: klon pospolity (*Acer platanoides* L.), klon srebrzysty (*A. dasycarpum* Ehrh.), jawor (*A. pseudoplatanus* L.), jesion wyniosły (*Fraxinus excelsior* L.), lipa drobnolistna (*Tilia cordata* Mill.), wiąz

polny (*Ulmus campestris* L.) oraz grochodrzew (*Robinia pseudoacacia* L.). To mieszanie rozmaitych gatunków w alejach zasadniczo kasztanowcowych tłomaczyć należy głównie koniecznością stosowania płodozmianu. 31

Ryc. 3

W skupinach z krzewów i drzew wysuwają się na pierwszy plan pod względem ilościowym gatunki krajowe: wiąz polny (*Ulmus campestris* L.) i górski (*U. montana* With.), berberys (*Berberis vulgaris* L.)

i forma purpurowolistna (*f. atropurpurea* hort.), jaśmin (*Philadelphus coronarius* L.), oraz porzeczki: alpejska (*Ribes alpinum* L.), czarna (*R. nigrum* L.), czerwona (*R. rubrum* L.) i złota (*R. aureum* Phrsh.). Z tawuł najczęściej spotykamy tawułę trójłatkową (*Spiraea triloba* L.), tawułę ożankolistną (*S. chamaedrifolia* L.), (*Physocarpus opulifolia* Rafin.); czyli tawułę kalinolistną o dekoracyjnych, czerwieniejących jesienią owocach, (*Spiraea menziesii* Hook.) i odmianę jej (*var. billardii* Zbl.), oraz (*Sorbaria sorbifolia* A. Br.). Bardzo pospolitym jest również głóg jednoszyjkowy (*Crataegus monogyna* Jacq.), oraz głóg szkarłatny (*C. coccinea* L.).

Z rodziny strąkowców *Leguminosae* do najliczniej reprezentowanych należy (*Caragana arborescens* Lam.), często w odmianie płaczącej (*var. pendula* Dipp.), rzadziej znacznie występuje pokrewny jej gatunek (*C. frutescens* D. C.).

Do bardzo częstych krzewów w skupinach należy trzmielina (*Evonymus europaea* L.), choć jej jesienno-dekoracyjna wartość nie jest w Ogrodzie Saskim należycie wyzyskana. Skutkiem znacznego zacielenia w głębi skupin, krzew ten nie wydaje dużej ilości owoców — torebek, przybierających jesienią piękną czerwoną barwę. Z pośród klonów, poza wymienionymi już gatunkami alejowemi, do często występujących zaliczyć trzeba (*Acer Ginnala* Maxim.). Najpospolitszy klon polny (*A. campestre* L.) w Ogrodzie Saskim jest reprezentowany bardzo nielicznie.

Z rodziny *Rhamnaceae* pospolitym jest szakłak (*Rhamnus cathartica* L.).

Z rodziny *Cornaceae* często występuje dereń biały (*Cornus alba* L.) i odmiana jego o biało obrzeżonych liściach (*var. argenteo-marginata* Rehd.), oraz świdwa (*C. sanguinea* L.), o krwisto czerwonych pędach.

W każdej niemal skupinie licznie reprezentowana jest rodzina *Caprifoliaceae*. Powtarzają się stale: bez czarny (*Sambucus nigra* L.) i odmiana jego o liściach obrzeżonych (*var. variegata* Hayne) lub wąsko wycinanych (*var. laciniata* L.), bez koralowy (*S. racemosa* L.), hordowina (*Viburnum lantana* L.), kalina (*V. opulus* L.), śnieguliczka (*Symphoricarpos racemosus* Michx.), choć rzadsze (*S. orbiculatus* Moench.), o liściu drobniejszym i czerwonych jagodach, oraz wiciokrzewy (*Lonicera*), a z nich: *L. tatarica* L., *L. coerulea* L. i *L. Xylosteum* L., oraz *L. nigra*.

Z rodziny *Oleaceae* wymienię bzy lilaki (*Syringa vulgaris* L. i *S. persica* L.), ligustr (*Ligustrum vulgare* L.), oraz jesion (*Fraxinus excelsior* L.).

III.

Szczegółowy przegląd zaдрzewienia.

W Ogrodzie Saskim są dwie kategorie osobliwości: okazy ciekawe ze względu na swój wiek i rozmiary, oraz okazy obcokrajowe rzadziej hodowane w parkach, Niewątpliwie do najstarszych drzew Ogrodu Saskiego należą olbrzymie kasztanowce, rosnące przy aleji głównej i obu bocznych. Drzewa te, mierzące 0,97—1,15 m średnicy pni, rozrosłe potężnie, o wielkich, grubych konarach, sięgają 15—20 m wysokości. Pnie ich i konary pokrywa duża ilość guzowatych nabrzmiń kallusowych, wywołanych bądź to obcięciem lub złamaniem gałęzi bocznych, bądź częściowem przemarzeniem. Na nabrzmieniach tych wyrastają kępy anormalnie cienkich pędów, rozwiniętych z rozbudzo-

Ryc. 4. Aleja główna w perspektywie.

nych uszkodzeniem pączków śpiących i przybyszowych. Jeden szczególnie okaz rosnący w kwaterze I obok budynku „Kropla Mleka“, zwraca uwagę swym chorobliwie „brodatym“ pniem. Zmurszałe miejsca na starych pniach, powstałe przeważnie z zacieków pod ranami po usunięciu konarów i dużych gałęzi, zacementowano.

Aleje kasztanowcowe ryc. 4 stanowiły dużą ozdobę ogrodu. Niestety drzewa te, liczące już około 200 lat, posiadające przytem wartość historyczną, zeszecono przez bardzo silne przycięcie; obecnie olbrzymie pnie, pozbawione prawie całkowicie większych gałęzi, wyglądają nieestetycznie.

To samo powiedzieć trzeba o starych, bo stu-kilkunastuletnich okazach topoli balsamicznej (*Populus balsamifera* L.), których kilka zachowało się od r. 1816. Drzewa te łatwo wyróżnić po znacznej grubości pnia (średnica koło 1,40 m), o korze głęboko spękanej. Dwa okazy bodajże najpiękniejsze, ogołocoło również z koron, pozostawiając pnie i krótko przycięte konary. Okazy pozostałe, z pięknie wykształconymi koronami, sięgają 26 m wysokości. Zgrupowane są one wszystkie w kwaterze I koło sadzawki. Okaz pojedynczy, znajdziemy też w kwaterze II w pobliżu Teatru Letniego. Należy też również zwrócić uwagę na olbrzymi, pochylony nad sadzawką platan klonolistny (*Platanus acerifolia* Willd.), wyróżniający się z pośród innych drzew jasno poplamioną korą i liśćmi jasno zielonej, świeżej barwy. Sadzony w latach 1881—82 liczy dziś około 47 lat. Jest to najładniejszy przedstawiciel tego gatunku w Warszawie. Pień jego o pierśnicy 0,87 m, na wysokości 3 m ponad ziemią rozgałęzia się na dwa silne konary. Spięto je żelaznymi obręczami w celu zabezpieczenia pnia przed rozszczepieniem. Korona sięga 23—24 m wysokości. Obok znajdziemy kilka typowych okazów wiązu szypułkowego (*Ulmus effusa* Willd.). Drzewa te rosną dobrze, sięgając koło 26 m wysokości.

Do rzadkich okazów zaliczyć trzeba, rosnącą również koło sadzawki, ciekawą formę dębu bezszypułkowego (*Quercus sessilis* Ehrh., var. *pendula* f. *louetti* Petr. i Kirch.) o długich, płytko-wrębnych, skórzastych liściach. Tworzy ona drzewka niewielkie, zaledwie 1,50-metrowe, lecz ze względu na regularnie wykształcające się, parasolowato zwisłą koronę i na oryginalność liści zaliczyłabym ją do form zasługujących na większe rozpowszechnienie. Drugi okaz tego gatunku znajdziemy w kwaterze IV od strony ul. Królewskiej.

Wzniesienie przy sadzawce ozdobione jest głównie drzewami i krzewami iglastymi. Rośnie tu cis (*Taxus baccata* L.) w kilku egzemplarzach, jałowiec sawiński (*Juniperus sabina* L.), oraz sosna górska (*Pinus montana* Mill.). Z form drzewiastych zwraca uwagę wejmutka (*Pinus strobus* L.), sięgająca 15 m wysokości, o koronie stożkowato-rozpierzchłej, niesymetrycznej, silniej rozwiniętej ze strony południowej, kilka takich okazów sosny czarnej (*Pinus nigra* Arnold Reise), jodły zwykłej (*Abies pectinata* D. C.) i miłorzębu (*Ginkgo biloba* L.), lecz w okazach średniej wielkości.

Na zachodnim zboczu wzniesienia rośnie antypka (*Prunus mahaleb* L.) obficie pokrywająca się kwieciami na wiosnę. Pień jej do 6 m wysoki, mocno wygięty wspiera rozłożystą, splaszczoną koronę. Nie można też pominąć dużego, koło 15-metrowego okazu kłędu kanadyjskiego (*Gymnocladus canadensis* Lam.) o dużych, podwójnie pierzastych liściach i charakterystycznych bliznach liściowych. Osobli-

wością tej kwatery jest korkowiec nadamurski (*Phellodendron amurense* Rupr.) (ryc. 5), sięgający już znacznych rozmiarów, bowiem średnica jego pnia mierzy 0,24 m, wysokość zaś sięga 7 m. Korona jego rozpięta, spłaszczona zatraciła charakter osiowy. Rozpiętość jej sięga 7 m.

W kwaterze północno-zachodniej (II) na skwerze przed budynkiem Teatru Letniego rośnie topola szara (*Populus canescens* Sn.) drzewo duże, koło 20 metrów wysokości, dobrze rozrosłe, o koronie kształtu zaokrąglonego od góry stożka, z mocno nieregularnymi gałę-

Ryc. 5. Korkowiec nadamurski. (*Phellodendron amurense* Rupr.).

ziami. Cienkie gałązki dalszych rzędów, zwisając, nadają drzewu lekkość pokroju. Średnica jej pnia wynosi koło 0,50 m. Na tymże skwerze znajdziemy też gatunek dębu wielkoowocowego (*Quercus macrocarpa* Mchx.). Drzewo to formy piramidalnej, rozgałęzione na wysokości 4 m, pokryte wielkimi, bo do 30 cm długości dochodzącymi liśćmi, wygląda efektownie. Do dużych okazów zaliczyć też należy jesion wyniosły o liściach pojedynczych (*Fraxinus excelsior* L. f. *monophylla* Desf.), sięgający wysokością 17—17 m. Obok rośnie szczepiony

kasztanowiec żółty (*Aesculus lutea* Wangh.) z grupy *Pavia*. Okaz ten rośnie słabo; sięga 5 m wysokości. Na małym trawniku po prawej stronie teatru mamy ładną grupę kilku dużych, 13—15 metrowej wysokości, okazów klonu srebrzystego (*Acer dasycarpum* Ehrh.) o delikatnych, głęboko wycinanych, spodem jasno omszonych liściach. Do unikatów ogrodu należy klon pensylwański (*Acer pennsylvanicum* L.), drzewo wielkości średniej (10—11 m) z koroną kulistą, nieregularną. Również unikatem ogrodu jest wiąz polny, oryginalnej formy (*Ulmus campestris* L. var. *typica* f. *minor*), o bardzo drobnych, sfalowanych blaszkach liściowych i cienkich, wiotkich gałązkach; drzewko niewielkie, lecz ze względu na oryginalne liście, nadające się do sadzenia w parkach i ogrodach. W kwaterze tej należy jeszcze zwrócić uwagę na okaz pełnokwiatowej czereśni (*Prunus cerasus* L. var. *frutescens* Neilr. f. *rhezii* Kirchn.), oraz na kasztanowiec z grupy *Pavia* (*Aesculus pavia* L. var. *Whitleyi* Rehd.) o kulistej, regularnej koronie.

Kwaterna III (południowo-zachodnia) zawiera również kilka ciekawych gatunków i odmian. Zaliczyć tu trzeba z rodziny strączkowych grochownik lepki (*Robinia viscosa* Vent.), drzewko niewielkie koło 9 m wysokości, o pędach pokrytych kleistą substancją, dalej grochownik wąskolistny (*Robinia pseudoacacia* L. var. *angustifolia* Lavall.), szupin japoński (*Sophora japonica* L.) drzewo duże około 13-metrowe, o koronie kulisto stożkowej, rozpierzchłej, o delikatnym pokroju, oraz ukryty nieco między innymi krzewami mały okaz słonisku srebrzystego (*Halimodendron argenteum* Fisch.), 1,50 m wysokości, szczepiony na karaganie. z koroną foremną, kulistą. W pobliżu bramy od ul. Marszałkowskiej rośnie rzadkie drzewo ogrodu (*Catalpa bignonioides* Wolf.), drzewo 8-metrowej wysokości. Po drugiej stronie bramy znajdziemy najstarszy w ogrodzie okaz klonu srebrzystego. Siega on 13 m wysokości; pierśnica jego mierzy 0,88 m. Korona rozpierzchła z dużą ilością prześwitów została przycięta dość znacznie. Z rodziny klonowatych występuje tu jeszcze jawor (*Acer pseudoplatanus* L. f. *purpurascens* Pax.) zwracający uwagę czerwoną barwą liści; rośnie dobrze, tworząc foremną, stożkową, dobrze rozgałęzioną koronę. Spotykamy i tu egzemplarz kasztanowca żółtego, omawianego już w opisie kwatery poprzedniej. Duży efekt daje w okresie kwitnienia pełnokwiatowa forma głogu jednoszyjkowego (*Crataegus monogynna* Jacq. f. *rubro-plena* Rehd.) o różowo-czerwonych, bardzo licznych kwiatach. Z iglastych wymienię tylko daglezję zieloną (*Pseudotsuga taxifolia* Britton.), rosnącą w dwóch egzemplarzach koło kancelarii głównej.

W kwaterze ostatniej, południowo-wschodniej (IV), na trawniku okalającym boisko dla dzieci, od strony połn.-zachodniej znajdziemy wspomnianą już czereśnię pełnokwiatową (*Prunus cerasus* L. var. *fru-*

tescens Neilz. f. *rhexii* Kirchn.) i rzadki okaz jarzębiny (*Sorbus semi-pinnata* Hedlund), będącej mieszańcem *S. aucuparia* L. i *S. aria* Grantz. o dużych, białych kwiatach i pierzasto-wrębnych liściach szarozielonej barwy. Bardzo ciekawym jest szczepiony okaz lipy srebrzystej (*Tilia argentea* Desf.). Podkładka o średnicy koło 30 cm dźwiga pień szlachetny o pierśnicy 0,76 cm. Z powodu dużej różnicy zdolności wytwarzania elementów przewodzący przez cambium podkładki i gatunku szczepionego, w miejscu szczepienia wytworzyło się bardzo charakterystyczne, fałdzone zgrubienie. Pień na wysokości 2 m rozgałęzia się na kilka pionowo strzelających konarów, spiętych sztucznie żelaznymi obręczami. Rosnący opodal jawor w odmianie o liściach nakrapianych (*Acer pseudoplatanus* L. var. *typicum* Pax f. *Leopoldii*) wygląda bardzo oryginalnie i ozdobnie. Dodatkowo wywołują rosnące pojedynczo okazy brzozy brodawkowatej (*Betula verrucosa* Ehrh.) odbijające żywą, białą barwę pni od zielonego tła skupin. Piramidalne odmiany topoli czarnej (*Populus nigra* L. var. *italica*) oraz dębu szypułkowego (*Quercus pendunculata* Dhrh. var. *fastigiata* Lam.) są pewną różnorodnością między innymi drzewami ogrodu przeważnie formy szeroko-stożkowej lub kulistej. Do rzadszych drzew w parkach warszawskich należy też odmiana czeremchy o nakrapianych liściach (*Prunus padus* L. var. *typica* f. *aucubaefolia* Späth).

Z krzewów tej kwatery wymienię forzycję (*Forsythia suspensa* Vahl. var. *Fortunei*) w okazach młodych oraz wiciokrzew (*Lonicera Webbia* Wallich.).

Poza opisanymi kwaterami rosną po obu stronach aleji głównej od strony wodotrysku dwa okazy szupinu japońskiego, ładnej, płaczącej formy (*Sophora japonica* L. var. *pendula* Lood.).

IV.

Wpływ zimy roku 1928/29 na zażrzewienie Ogrodu Saskiego.

Zima roku 1928/29 pozostawiła w Ogrodzie Saskim swe ślady, niszcząc jedne drzewa i krzewy całkowicie w ich części nadziemnej, na innych powodując powstanie szczelin i zgorzelin mrozowych. Według danych ze sprawozdań kancelarii ogrodowej całkowicie wyginęło ogółem 81 drzew liściastych, 29 iglastych i 3.605 krzewów. (W liczbie krzewów podano krzewy obwódkowe jak *Buxus*, *Evonymus* i inne).

Z drzew liściastych wymarzło: 12 szt. *Ailanthus glandulosa*; 1 szt. *Quercus*; 10 szt. *Gleditschia triacanthos*; 5 szt. *Fraxinus*; 18 szt. *Aesculus*; (w tym 5 szt. szczepionych), 1 szt. *Rhus*; 2 szt. *Ulmus*; 10 szt. *Robinia pseudoacacia*, 4 szt. *Prunus* w czym jedyny okaz ogrodu purpurowolistnej *P. pisardii* i inne. Poza temi, które wymarzły cał-

kowicie, wiele drzew i krzewów zostało w większym lub mniejszym stopniu uszkodzonych. Zgodnie z danymi z innych miejscowości z drzew krajowych najbardziej ucierpiał kasztanowce i klony. Wszystkie stare okazy kasztanowców w aleji głównej i obu bocznych wykazują znaczne, kilkudziesięcio-centymetrowe szczeliny mrozowe na pniach i konarach. Często też pojawiają się dość szerokie zgorzeliny; w miejscach tych, po upływie 2 lat, kora odpada od pnia i konarów mniejszemi lub większemi listwami. Zaznaczyć trzeba, że szczeliny te i zgorzeliny wyraźnego zorientowania co do kierunku płn.-połud. nie wykazują, występując ze wszystkich stron pni i konarów.

Wśród klonów zauważyłam znaczne uszkodzenia na *Acer platanoides* i na *Acer dasycarpum*. Stare okazy *A. dasycarpum* w grupie koło Teatru Letniego wykazują szczeliny mrozowe z dobrze wykształconą warstwą kallusową, zalewającą szczeliny. Platan ucierpiał stosunkowo niewiele; z wielką łatwością zalewa szczeliny, odnawiające się zresztą przy każdej większej niższe temperatury. Szerokie zgorzeliny na pniu i konarach sięgają do 5-metrowej wysokości. Szczeliny i zgorzeliny występują tu ze strony południowo-wschodniej. Duże szczeliny mrozowe znalazłam na pniu *Catalpa bignonioides*. Dochodzą one do 80 cm długości i koło 4 cm rozwartości.

Bardzo liczne i długie szczeliny potworzyły się na pniu, a głównie na konarach i gałęziach lipy srebrzystej (*Tilia argentea*); tu skierowane są one wyraźnie ku południowi.

Cisy przemarzły silnie w częściach nadziemnych, przycięte jednak nisko, szybko wydały nowe, liczne pędy. To samo tyczy młodych krzewów forzycji (*Forsythia suspensa*).

V.

Spis drzew i krzewów Ogrodu Saskiego.

Salicaceae.

1. *Populus alba* L.
2. " *balsamifera* L.
3. " *canadensis* Moench.
4. *Populus canescens* Sm. (*P. tremula* × *P. alba* L.).
5. *Populus nigra* L.
6. *Salix alba* L.

Juglandaceae.

7. *Juglans nigra* L.

Betulaceae.

8. *Betula verrucosa* Ehrh.
9. *Carpinus betulus* L.
10. *Corylus avellana* L.

Fagaceae.

11. *Fagus sylvatica* L.
12. *Quercus pedunculata* Ehrh.
13. *Quercus pedunculata* var. *fastigiata* Lam.
14. *Quercus sessilis* Ehrh. var. *pendula*, f. *Louettei* Petz. i Kirch.
15. *Quercus macrocarpa* Mchx.
16. *Quercus macrocarpa* var. *olivaeformis* Gray.

Ulmaceae.

17. *Ulmus campestris* L.
18. " " " var. *suberosa* Gürke.

19. *Ulmus campestris* L. var. *typica*
f. *minor* (*Ulmus minor* Mill.).
20. *Ulmus effusa* Willd.
21. " *montana* With.
22. " " " var. *pendula* (*U. pendula* Lodd.).
23. *Ulmus americana* L.

Moraceae.

24. *Morus alba* L.

Berberidaceae.

25. *Berberis vulgaris* L.
26. *Berberis vulgaris* L. f. *atropurpurea* hort.

Saxifragaceae.

27. *Philadelphus coronarius* L.
28. *Deutzia scabra* Thbg. var. *crenata*
Sieb. i Zucc.
29. *Ribes alpinum* L.
30. *Ribes aureum* Prsch.
31. " *nigrum* L.
32. " *rubrum* "

Platanaceae.

33. *Platanus acerifolia* Willd. (*P. occidentalis* × *P. orientalis*).

Rosaceae.

34. *Physocarpus opulifolia* Rafin.
35. *Spiraea chamaedrifolia* L.
36. " *arguta* Zbl. (*Sp. Thunbergi* Sieb. *S. multiflora* Zbl.).
37. *Spiraea media* Smidt.)
38. " *triloba* L.
39. " *menziensis* Hook.
40. " " " var. *bilardii* Zbl.
41. *Sorbaria sorbifolia* A. Br.
42. *Prunus mahaleb* L.
43. " *padus* " var. *typica*.
44. " " " " " f. *aucubaefolia* Späth.
45. *Prunus cerasus* L. var. *frutescens*
Neilz. f. *rhexii* Kirch.
46. *Sorbus aucuparia* L.
47. " " " var. *pendula*
Kirch.

48. *Sorbus aria* Crantz.
49. " *semipinnata* Hedlund. (*S. aria* × *S. aucuparia*).
50. *Cotoneaster acutifolia* Lindl.
51. *Crataegus coccinea* L.
52. " *monogyna* Jacq.
53. " " " var. *typica* Beck. f. *rubro plena* Rehd.

Leguminosae.

54. *Gleditschia triacanthos* L.
55. *Gymnocladus canadensis* Lam.
56. *Sophora japonica* L.
57. " " " var. *pendula*
Loud.
58. *Robinia pseudoacacia* L.
59. " " " var. *angustifolia* Lavall.
60. *Robinia pseudoacacia* L. var. *tortuosa* D. C.
61. *Robinia viscosa* Vent.
62. *Halimodendron argenteum* Fisch.
63. *Caragana arborescens* Lam.
64. " " " var. *pendula* Dipp.
65. *Caragana frutescens* D. C.

Rutaceae.

66. *Ptelea trifoliata* L.
67. *Phellodendron amurense* Rupr.

Simarubaceae.

68. *Ailanthus glandulosa* Desf.

Buxaceae.

69. *Buxus sempervirens* L.

Anacardiaceae.

70. *Rhus typhina* L.

Celartracae.

71. *Evonymus europaea* L.

Aceraceae.

72. *Acer Ginnala* Maxim.
73. " *pseudoplatanus* L.
74. *Acer pseudoplatanus* L. var. *purpurascens* hart.
75. *Acer pseudoplatanus* L. var. *Leopoldii*.

76. *Acer tataricum* L.
 77. „ *platanoides* L.
 78. „ *negundo* L.
 79. „ *campestre* „
 80. „ *dasy carpum* Ehrh.
 81. „ „ „ *var. laciniatum f. Wieri* Schwer.
 82. „ *pennsylvanicum* L.

Hippocastanaceae.

83. *Aesculus hippocastanum* L.
 84. „ *rubicunda* Loisel.
 85. *Aesculus pavia* L. *var. Whitleyi* Rehd.
 86. *Aesculus lutea* Wangh.

Ramnaceae.

87. *Rhamnus cathartica* L.

Tiliaceae.

88. *Tilia cordata* Mill.
 89. „ *argentea* Desf.
 90. *Tilia platyphyllos* Scop.
 91. „ *euchlora* C. Koch.

Cornaceae.

92. *Cornus alba* L.
 93. „ „ „ *var. argento-marginata* Rehd.
 94. *Cornus sanguinea* L.

Bignoniaceae.

95. *Catalpa bignonioides* Walt.

Caprifoliaceae.

96. *Sambucus nigra* L.
 97. „ „ „ *var. variegata* Haiyne.
 98. *Sambucus nigra* L.
 99. „ *racemosa* L.
 100. *Viburnum lantana* L.
 101. „ *opulus* L.
 102. *Symphoricarpos racemosus* Mich.
 103. „ *orbiculatus* Moench.

104. *Lonicera coerulea* L.
 105. „ *nigra* L.
 106. „ *tatarica* L.
 107. „ *xylosteum* L.
 108. „ *Webbiana* Wallich.

Oleaceae.

109. *Forsythia suspensa* Vahl.
 110. *Syringa Josikaea* Jacq.
 111. „ *vulgaris* L.
 112. „ *persica* L.
 113. *Ligustrum vulgare* L.
 114. *Fraxinus americana* L. *var. juglandifolia* Rehd.
 115. *Fraxinus excelsior* L.
 116. „ „ „ *var. diversifolia* Ait. *f. monophylla* Desf.
 117. *Fraxinus ornus* L.
 118. „ *angustifolia* Vahl. *var. typica* Schneider.

Ginkgoaceae.

119. *Ginkgo biloba* L.

Taxaceae.

120. *Taxus baccata* L.

Pinaceae.

121. *Abies alba* Miller.
 122. *Pseudotsuga taxifolia* Britton. (*P. Douglasii* Carr.).
 123. *Picea mariana* Britton (*P. nigra* Lk.).
 124. *Picea pungens* Engelm. *var. argentea* Beissner.

125. *Larix decidua* Miller. (*L. europaea* Lam. i D. C.).
 126. *Pinus strobus* L.
 127. „ *nigra* Arnold Reise.
 128. „ *silvestris* L.
 129. „ *montana* Miller.

Cupressaceae.

130. *Thuja occidentalis* L.
 131. *Juniperus sabina* L.

SPIS LITERATURY.

- Fr. Szanior: „Ogród Saski“ Ogrodnik Polski z r. 1882 Nr. 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24; r. 1883 Nr. 13.
- Alexander Kraushar: „Monografia historyczna“ Kroniki Warszawy Warszawa 1927.
- Edmund Jankowski: „Historja Ogrodnictwa w Polsce“ Warszawa 1923.
- R. Kobendza i dr. Kołodziejczyk: „Przewodnik florystyczny“ Warszawa 1922,
- A. Wróblewski: „Park w Fredrowie“ I Rocznik Polskiego Tow. Dendrologicznego. Lwów 1926.
- K. Stecki i W. Kulesza: „Opis parku w Kórniku“ I Rocznik Polskiego Tow. Dendrologicznego. Lwów 1926.
- K. Stecki: „Założenie i obecny stan uniwersyteckiego Ogrodu Dendrologicznego na Solaczu w Poznaniu“ II Rocznik Polskiego Tow. Dendrologicznego. Lwów 1928.
- W. Wrzak: „Drzewa i krzewy iglaste w Parku Szkoły Ogrodniczej w Wólce Kapitańskiej pod Lwowem“ II Rocznik Polskiego Tow. Dendrologicznego. Lwów 1928.
- J. Goetz: „Park w Gołuchowie“ III Rocznik Polskiego Tow. Dendrologicznego. Lwów 1930.
- R. Kobendza: Parki Warszawy i jej okolic“ I Park Ujazdowski. II Park imienia Paderewskiego. III Rocznik Polskiego Tow. Dendrologicznego. Lwów 1930.
- Z. Wierzejewski: „Opis Parku w Kobylnikach“ III Rocznik Polskiego Tow. Dendrologicznego. Lwów 1930,

RÉSUMÉ.

Le Jardin de Saxe, fondé en 1713 par le roi de Pologne August II Saxe, est un monument historique de Varsovie. Etablie dans le style français, en 1816 celui a été changé par le style anglais. Aujourd'hui encore tous les deux styles s'y reconnaissent.

On y trouve quelques arbres âgés comme par ex.: *Aesculus hippocastanum* L. (200 ans), *Populus balsamifera* L. (150 ans), *Platanus acerifolia* Willd. (47 ans).

Parmi les arbres rares sont à citer: *Quercus sessilis* Ehrh. var. *pendula* f. *Louettei* Petz. et Kirch., *Prunus padus* L. var. *typica* f. *aucubaefolia* Späth., *Prunus cerasus* L. var. *frutescens* Neilr. f. *Rhexi* Kirch., *Sorbus aria* Crantz., *S. semipinnata* Hedlund, *Gymnocladus canadensis* Lam., *Robinia viscosa* Vent., *Halimodendron argenteum* Fisch., *Phellodendron amurense* Rupr., *Acer pennsylvanicum* L., *Forsythia suspensa* Vahl., *Ginkgo biloba* L., *Pseudotsuga taxifolia* Britton.